

РОЗДІЛ 1

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 340.12:37(045)

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-4/1>

ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКІ ПРИНЦИПИ ПРАВА ЯК УНІВЕРСАЛЬНІ НОРМАТИВНІ ЗАСАДИ

GENERAL PRINCIPLES OF LAW AS A UNIVERSAL REGULATORY FRAMEWORK

**Бахновська І.П., к.ю.н.,
доцент кафедри права**

*Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету*

**Сова Ю.В., студент II курсу
факультету економіки, менеджменту та права**

*Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету*

Досліджено, що термін «принцип» уживається у різних значеннях: 1) в основних засадах вихідних ідей, що характеризуються універсальністю, загальною значущістю, вищою імперативністю і відображають суттєві положення теорії, вчення, науки, системи внутрішнього і міжнародного права, політичної, державної чи громадської організації; 2) у внутрішньому переконанні людини, що визначає її ставлення до дійсності, суспільних ідей і діяльності. Визначено, що в праві систему суспільного порядку, засіб суспільної згоди, шлях засіб запобігання і вирішення розбіжностей потрібно відповідно конструювати і принципи права. З'ясовано, що принципи охоплюють усю правову матерію: й ідеї, й норми, й відносини, а також надають їй логічності, послідовності, збалансованості. Досліджено, що у принципах права синтезуються світовий досвід розвитку права, досвід цивілізації, принципи відіграють роль орієнтирів у формуванні права. Зокрема, еволюція права походить від ідей до норм, потім через реалізацію норм – до суспільної практики. Саме починаючи з появи ідей, а ідея досить часто формується у вигляді правового принципу, принцип визначає, спрямовує розвиток права. Загальнолюдські (цивілізаційні) принципи права безпосередньо визначаються досягнутим рівнем розвитку людства (політичним, економічним, соціальним, моральним тощо) і повинні виступати універсальним критерієм становлення національних правових систем. Вони закріплені в міжнародних правових документах і частково у внутрішньому законодавстві окремих держав. Досліджено, що загальнолюдські принципи права ґрунтуються на таких різних правах (принципи їх концентрованого вироблення), як: гуманізм – використовується через визначену гідність людини та її основоположних прав і свобод; демократизм – реально використовується через утілення загадко-найрізноманітніших службовців, устанавлюючи компроміси різних груп, які виконують їх (треба); свобода – реально використовується для кожного вибору варіантів поведінки людини, дотримуючись загальнодозволеного типу правового регулювання «дозволити все, що прямо не заборонено законом»; рівність – реально використовується через взаємодію (рівність) правдивих і обов'язкових, дотримуючись рівних стандартних норм поведінки для однорідних суб'єктів; справедливість – реально пропонується через пропорційність (відповідь) вкладеного й отриманого в результаті формальної життєдіяльності людини та її правового життя, через збалансованість людей, необхідних для суб'єктів громадськості. У цьому принципі було зрозуміло уявлення про особистість людини, яка має, використовуючи особистість самозбереження людей.

Ключові слова: загальнолюдські принципи права, принцип гуманізму, принцип демократизму, принцип справедливості, принцип свободи, принцип рівності.

It is investigated that the term "principle" is used in different meanings: 1) in the basic principles of the original ideas, characterized by universality, general significance, higher imperative and reflect the essential provisions of theory, doctrine, science, domestic and international law, political, state or public organization 2) in the inner conviction of man, which determines his attitude to reality, social ideas and activities. Recognizing in law the system of public order, the means of public consent, the means of preventing and resolving differences, it is necessary to construct the principles of law accordingly. It was found that the principles cover the entire legal matter – and ideas, and norms, and relationships, as well as give it logic, consistency, balance. It is investigated that the principles of law synthesize the world experience of law development, the experience of civilization, the principles play the role of guidelines in the formation of law. In particular, the evolution of law comes from ideas to norms, then through the implementation of norms – to social practice. It is from the emergence of ideas, and the idea is often formed in the form of a legal principle, the principle determines, directs the development of law.

Universal (civilizational) principles rights directly determined by the achieved level of humanity (political, economic, social, moral, etc.) and must act as a universal criterion for the formation of national legal systems. They are enshrined in international legal documents and partially in domestic legislation of individual states

It is studied that universal principles of law are based on the following different rights (principles of their concentrated development): humanism – is used because of a certain human dignity and its fundamental rights and freedoms; democracy – is actually used through embodiment mysterious and diverse employees, establishing compromises between different groups that perform them (necessary); freedom – is actually used for each choice of options for human behavior, adhering to the generally accepted type of legal regulation: "allow everything that is expressly prohibited by law"; equality – really used through the interaction (equality) of true and obligatory, adhering to equal standard norms of behavior for homogeneous subjects; justice – is really offered because of the proportionality (response) of what is invested and received as a result of a person's formal life and legal life, because of the balance of people needed for public figures. In this principle it was clear the idea of the personality of a person who has, using the personality of self-preservation of people.

Key words: universal principles of law, principle of humanism, principle of democracy, principle of justice, principle of freedom, principle of equality.

Постановка проблеми. Загальнолюдські принципи права є визначальними в юридичній науці і практиці, оскільки належать до фундаментальних, містять широке коло багатогранних питань, які важко охопити одним загальним підходом чи дефініцією. З одного боку, принципи права відображають духовні, історичні, соціальні,

політичні, культурні та інші особливості суспільства, трансформуючи і модифікуючи їх у концентрованому вигляді. З іншого – через принципи права відбувається впровадження загально визнаних соціальних цінностей у життя, їх реалізація та застосування у правовій діяльності. Окрім того, принципи права є об'єктом наукових досліджень не лише представників загальної теорії та філософії права, галузевих наук, а й міжнародного права. Тому в основі нашого дослідження принципів права буде спроба поєднання наукових здобутків представників різних наукових шкіл та галузей права через призму ціннісного підходу до проблеми, а також нових потреб і викликів до їхнього практичного застосування.

Загалом українські правознавці сформували достатню методологічну основу, яка допомагає розібратися в окресленій проблематиці запропонованого дослідження. Відзначимо доробки таких науковців, як: О.П. Васильченко, М.І. Козюбри, А.М. Колодія, Н.М. Оніщенко, Н.М. Пархоменко, В.Ф. Погорілко, С.П. Погребняка, М.В. Савчина, Ю.М. Тодики, О.О. Уварової, Т.І. Фулей, В.І. Цоклана, С.В. Шевчука та багатьох інших.

Мета дослідження – вивчити та дослідити всі види загальнолюдських принципів права.

Виклад основного матеріалу. Загальнолюдські принципи формуються в перебігу продуктивної взаємодії людського суспільства на тлі виникнення цивілізаційної ідентичності народів і являють собою одне з найкращих досягнень людства. Будучи визнаними загальнолюдськими і закріпленими в міжнародно-правових документах, ці принципи стають обов'язковими для всіх держав (наприклад, принципи, закріплені в Статуті Організації Об'єднаних Націй від 26 червня 1945 р., у Заключному акті Наради з безпеки і співробітництва в Європі від 1 серпня 1975 р., Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй від 24 жовтня 1970 р., та ін.). Підкреслюючи практичне значення принципів права, Р.З. Лівшиц писав, що вони пронизують процес реалізації права, а тому і в разі застосування законів, і в разі заповнення прогалін у правовому регулюванні вони слугують векторами правозастосовної діяльності. Принципи права концентрують результат розвитку права, у них втілюється нерозривний зв'язок минулого, теперішнього і майбутнього [1, с. 200].

Водночас прогресивна правова думка сформулювала такі загальні засади, які не можуть реалізуватися незалежно від принципів організації і функціонування всієї соціальної системи, включаючи й правову. До них належать принципи гуманізму, демократизму, справедливості, свободи, рівноправності та ін., тобто ті, без яких право не може функціонувати. Кожен із них знаходить свій вияв як у системі права загалом, так і в окремих його галузях та інститутах.

Розвиток теорії принципів права відображений у роботах видатного радянського вченого проф. С.С. Алексєєва. На його думку, загальнолюдські принципи права – це керівні ідеї, що характеризують зміст права, його сутність та призначення в суспільстві. З одного боку, вони виражають закономірності права, а з іншого – є найбільш загальними нормами, які діють у всій сфері правового регулювання і поширюються на всіх суб'єктів. Ці норми або прямо сформульовані в законі, або виводяться із загального змісту законів [2, с. 496]. Окрім того, загальнолюдські принципи права визначають шляхи вдосконалення правових норм, виступаючи керівними ідеями для законодавця. Вони є сполучною ланкою між основними закономірностями розвитку і функціонування суспільства та правовою системою. Завдяки принципам правова система адаптується до найважливіших інтересів і потреб людини й суспільства, стає сумісною з ними.

Одним із перших науковців, які звернулися до проблематики принципів прав у 50-х роках минулого століття, був завідувач кафедри історії та теорії держави і права Львівського державного університету імені Івана Франка проф. П.О. Недбайло. На думку вченого, загальнолюдські принципи права – найбільш абстрактні поняття, які виражають сутність держави і права в їхній основі та є вихідним елементом структури науки загальної теорії держави і права. Особливо проблема загальнолюдських принципів права загострюється під час подолання прогалін у правовому регулюванні, зокрема через застосування та конкретизацію загальних (загальноправових) принципів права.

Окрім того, загальнолюдські принципи права вчені розглядають як один із видів юридичних гарантій правильного застосування правових норм і здійснення суб'єктивних прав громадян; вони забезпечують правомірність учинків суб'єктів права, зміцнюють законність і правозастосування, підвищують обґрунтованість та доцільність у реалізації норм, сприяють справедливому оцінюванню вчинків у межах формальних вимог правових норм. П.О. Недбайло наголошував, що підвищення дієвості цього виду юридичних гарантій потребує посилення наукового дослідження загальнолюдських принципів права під тим кутом зору, що принципам права властива нормативність [3, с. 46].

Професор А.М. Колодій вважає, що категорію «принципи права» потрібно використовувати у всіх випадках, коли йдеться про відповідні ідеї і положення, які належать до юриспруденції.

Тому принципи права – це такі відповідні ідеї його буття, які виражають найважливіші закономірності і підвалини цього типу держави й права, є однопорядковими із сутністю права. та становлять його головні риси, відрізняються універсальністю, вищою імперативністю і загальнозначимістю, відповідають об'єктивній потребі побудови і зміцнення певного суспільного ладу [4, с. 19].

Учений зазначає, що головні засади, які ще не відображені й не закріплені у праві, не можна зарахувати до юридичних принципів (принципів права). Вони є соціальними закономірностями, які вимагають правового опосередкування, ідеями, науковими висновками, а не принципами права [5, с. 23].

На нашу думку, саме принципи права відображають визнані у суспільстві цінності, регулюють суспільні відносини через ієрархічну єдність та створюють систему вимог щодо належної і можливої поведінки людей.

Найбільша цінність принципу верховенства права полягає саме в його «незрівнянній універсальності», завдяки чому його «слід сприймати не просто, як універсальний принцип права, а як інтегральний», як «мега-принцип» [6, с. 162].

Загальнолюдські принципи права вказують на рівень розвитку людства і повинні виступати універсальним критерієм становлення національних правових систем. Вони закріплені в документах і частково у внутрішньому законодавстві окремих держав. Із погляду юридичної природи загальнолюдські загальноцивілізаційні принципи права є принципами позитивного права, які слід відрізнити від правових принципів як більш широкого поняття, яким охоплюються основні, визначальні правові ідеї. Разом із тим правові принципи – це найперше принципи правової свідомості або доктрини, тоді як принципи права є загальнозначущими, нормативними, обов'язковими засадами, а їх здійснення гарантується державою. Тому варто зазначити, що поняття «загальнолюдські принципи права» та «загальнолюдські правові принципи» також не є тотожними, оскільки серед загальнолюдських принципів можна виділити як принципи права, так і принципи правової свідомості, доктрини (правові принципи), які не фіксовані у позитивному праві. Варто додати, що за своєю суттю загальнолюдські принципи права, як і будь-які інші,

є нормативними засадами, визначають сутність і спрямованість правового регулювання.

Загальнолюдські принципи права мають найвищий (максимально можливий) ступінь абстрактності, що дає їм змогу бути придатними для будь-якої системи права. Крім того, вони виступають гнучким інструментом правової регламентації широкого спектру можливих ситуацій, які вирішуються за допомогою правових засобів між будь-якими суб'єктами права. Загальнолюдські принципи права є основою формування як принципів міжнародного права, так і принципів права регіональних спільнот та принципів внутрішньодержавного (національного) права, тому ці принципи виступають зв'язуючою ланкою між національними правовими системами різних держав, а також між національним і міжнародним правом; можуть слугувати інструментом зближення міжнародного і національного права, універсалізації правового регулювання у всесвітньому масштабі. Вони виступають орієнтирами для реформування національних правових систем у країнах, які бажають увійти в європейський правовий простір, у тому числі і в Україні.

Найвищий ступінь абстрактності цих принципів зумовлює їх конкретизацію відповідно до регіональних чи національних правових традицій, особливостей правової системи та сфери відносин, що регулюються. Статут Міжнародного Суду, згідно зі ст. 38, оперує категорією загальних принципів права, визнаних цивілізованими націями, які характерні лише для держав із демократичною і гуманістичною орієнтацією. При цьому буває досить важко з'ясувати, про які принципи йдеться: про принципи права, які визнаються усіма націями, більшістю держав, групою держав з демократичним режимом, чи про інші. Водночас прогресивна правова думка сформулювала такі загальні засади, які не можуть реалізуватися незалежно від принципів організації і функціонування всієї соціальної системи, включаючи й правову. До них належать принципи гуманізму, демократизму, справедливості, свободи, рівноправності та ін., тобто ті, без яких право не може функціонувати. Кожен із них знаходить свій вияв як у системі права у цілому, так і в окремих його галузях та інститутах.

Принцип гуманізму – одна з найважливіших ціннісних характеристик цивілізованого суспільства. Саме він є критерієм прогресивності соціальних інститутів та визнає благо людини, його право на свободу, щастя, виявлення своїх здібностей. Ідеї гуманізму мають загальнолюдський (загальноцивілізаційний) характер, та у праві прояв принципу гуманізму означає закріплення у правових формах відносин між людиною, державою і суспільством. Принцип гуманізму визнання цінності людської особистості, невід'ємності її прав і свобод, поважання її гідності, захисту від свавільного втручання у сферу особистого життя.

Своє втілення принцип гуманізму у праві знаходить у низці нормативних положень різноманітної галузевої належності [7, с. 7].

Принцип верховенства права є одним із провідних елементів загальних засад конституційного ладу будь-якої сучасної демократичної, правової держави. Своє втілення принцип верховенства права у праві знаходить в ідеї справедливості, рівності, свободи і гуманізму. Крім того, формує відповідну правову систему і визначає ті умови, що дають змогу перетворити цю ідею на реальність. Там він є, на думку відомого дослідника цієї тематики Б. Таманаги [8, с. 11], «включним і легітимуючим політичним ідеалом», який поступово поширюється на весь сьогоденний світ, покликаний якісно змінити як основоположні засади, так і практичний складник системи правового регулювання суспільних відносин у напрямі загально-визнаних гуманітарних цінностей та критеріїв соціальної ефективності.

Сьогодні принцип верховенства права розглядається, на думку О.В. Петришина, у двох аспектах: по-перше,

у широкому значенні – як принцип правової організації державної влади у суспільстві, так би мовити, у сенсі «верховенства права над державою»; по-друге, у вузькому розумінні, а саме у контексті співвідношення однорідних правових категорій – права та закону в системі регулювання суспільних відносин, їх ролі та місця в забезпеченні правопорядку, тобто у сенсі «верховенства права над законом». Саме на такий підхід орієнтує ст. 8 Конституції України, що закріплює визнання та дію принципу верховенства права і роз'яснює відповідно до цього його зміст.

Спеціальний підхід до розуміння принципу верховенства права дає змогу розглядати питання панування права в суспільних відносинах і більш загальні проблеми організації державної влади як відносно самостійні, сконцентрувати увагу правознавців на власне правовій складовій як першій, так і другій проблематики, зокрема ролі судових органів як остаточного арбітра з правових питань, насамперед щодо захисту прав та свобод людини і громадянина [9, с. 24–25]. На думку одного з творців доктрини верховенства права А. Дайсі, цей принцип ґрунтується на визнанні та беззастережному сприйнятті найвищої цінності людської особи, її невідчужуваних прав і свобод, які є «основою, а не результатом права країни», а правила, що лежать в основі конституційного кодексу, є «не джерелом, а наслідком прав осіб» [10, с. 522, 527].

Принцип демократизму виявляється у тому, що право та законодавство виражають волю народу, волю всіх і кожного. Прояв принципу демократизму відбувається через форми народовладдя: безпосередньо та представницьку демократію, тому в праві він проявляється шляхом закріплення в нормах правового становища людини, порядку участі народу у формуванні органів державної влади, у здійсненні правової політики, у створенні й удосконаленні законодавства; крім того, принцип демократизму поєднує та взаємопов'язує два аспекти: внутрішньодержавний та міжнародно-правовий.

Принцип рівності виражається у рівності правового становища всіх перед законом, наявності рівних загальногромадянських прав і обов'язків, рівному захисті перед судом незалежно від національності, статевий, релігійної належності, походження, місця мешкання, посадового стану та інших обставин. Утворення об'єктивних зв'язків і відносин Г. Гегель обґрунтував формальну, правову рівність людей: люди рівні саме як вільні особистості, рівні в однаковому праві на приватну власність, але не в розмірі володіння власністю. Вимога ж рівності в розподілі майна розцінюється ним як нерозумна точка зору [11, с. 208].

Т. Тарахонич зауважує, що у принципах права отримує відображення рівень розвитку різних сфер суспільних відносин, а саме економічної, політичної, ідеологічної, соціальної та ін.; у них відтворюються сутність і соціальна природа права, закономірності його розвитку та функціонування; для принципів права характерним є взаємозв'язок з іншими соціальними регуляторами [13, с. 136–137].

Розглядаючи принцип справедливості, видається доречним навести позицію відомого британського юриста лорда Денніса Ллойда, котрий розрізняє формальну справедливість, яка втілена в принципі однакового підходу до однакових справ і передбачає наявність трьох умов існування норм, що приписують необхідну поведінку в конкретних умовах; їх загальний характер, тобто застосування до всіх і до кожного чи до певних категорій осіб, а не вибірково; безпристрасність, тобто їх застосування без жодної дискримінації, примусу чи, навпаки, поблажок, та «реальну» справедливість, що передбачає, окрім трьох зазначених, формальних атрибутів.

Цінність такого підходу полягає не тільки в тому, що він дає змогу зробити цілком відкритими принципи, покладені в основу правової системи, а й у тому, що він може

зробити їх обов'язковими юридичними нормами, порушення котрих переслідується в законодавчому порядку.

Принцип свободи як можливість вибору варіанта поведінки являє собою абсолютне благо і може бути обмежений лише необхідністю забезпечити свободу інших осіб, що досягається шляхом установлення певної міри свободи окремої особи. Діяльність органів держави і посадових осіб має бути спрямована на створення умов для реалізації і захисту свободи людини.

Висновки. Отже, загальнолюдські принципи права – це зафіксовані у позитивному праві його універсальні нормативні засади, які напрацьовані людством як глобальною макроцивілізаційною системою, об'єктивно

зумовлені потребами і рівнем розвитку людської цивілізації та втілюють її найкращі здобутки у правовій сфері, визначають сутність і спрямованість правового регулювання й придатні до застосування у будь-якій системі права. Прогресивна правова думка сформулювала такі загальні засади, які не можуть реалізуватися незалежно від принципів організації і функціонування всієї соціальної системи, включаючи й правову. До них належать принципи гуманізму, демократизму, справедливості, свободи, рівноправності та ін., тобто ті, без яких право не може функціонувати. Кожен із них знаходить свій вияв як у системі права у цілому, так і в окремих його галузях та інститутах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лившиц Р.З. Теория права : учебник. Москва : БЕК, 1994. 224 с.
2. Алексеев С.С. Теория государства и права : учебник для юридических вузов и факультетов. Москва : Норма, 2005. 496 с.
3. Недбайло П.Е. Система юридических гарантий применения советских правовых норм. *Правоведение*. 1971. № 3. С. 44–53.
4. Колодій А.М. Принципи права України. Київ : Юрінком Інтер, 1998. 19 с.
5. Колодій А.М. Конституція і розвиток принципів права України (питання методології) : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.02 «Конституційне право». Київ, 1999. 39 с.
6. Головатий С. Верховенство права (правовладдя): як його тлумачить Венеційська комісія. *Право України*. 2011. № 10. С. 154–184. URL : https://www.venice.coe.int/files/articles/Holovathy_RoL.pdf.
7. Гуманистическая природа социалистических общественных отношений / науч. ред. Б.К. Лебедев. Казань : Казан. ун-т, 1990. 192 с.
8. Таманага Б. Верховенство права: історія, політика, теорія / пер. з англ. А. Іщенко. Київ : Києво-Могилянська акад., 2007. 208 с.
9. Петришин О.В. Верховенство права в системі правового регулювання суспільних відносин. *Право України*. 2010. № 3. С. 24–34.
10. Дайсі А. Вступ до вчення про право Конституції. Анатомія лібералізму. *Політико-правничі вчення та верховенство права*. 2008. 678 с.
11. Гегель Г.В. Основи філософії права, або Природне право і державознавство / пер. з нім. Р. Осадчука та М. Кушніра. Київ : Юніверс, 2000. 336 с.
12. Тарахонич Т.І. Місце і роль рівності в системі принципів права та правового регулювання. *Принцип рівності у праві: теорія і практика* : монографія. Київ : Юрид. думка, 2014. С. 133–150.